

СВЯТИСТЬ У КОНТЕКСТІ ВЧЕННЯ І. КАНТА ПРО «МОРАЛЬНУ РЕЛІГІЮ»

Святисть посідає солідне місце в авраамістичних релігіях, де вона утверджується безумовним ідеалом. Однак, якщо в богословській думці іудаїзму, християнства та ісламу названий ідеал розглядається виключно в ключі апологетики фідейзму, то в її секулярній альтернативі святисть осмислюється у межах філософської критики. При цьому йдеться не про войовничо-атеїстичне «повалення» релігії, а про її аналіз та оцінку, яка виводиться за межі теологічного горизонту у раціоналістичну парадигму. Визначним фундатором викладеного підходу до релігії визнається І. Кант.

Звернімо увагу на назву його філософського твору «Релігія у межах лише розуму». Вираз «тільки розуму» вказує на позицію радикального раціоналізму, характерного для німецької класичної філософії. У згаданому вище творі погляд на релігію ґрунтується на практичному розумі, тобто на моралі. Її суб'єктом визнається особистість, яка має вільну волю вибору різноманітних цінностей з погляду на визначення її життєвих пріоритетів. Кантом підкреслюється думка, за якою розум має розглядатися творцем власних принципів незалежно від сторонніх впливів. Цим самим він емансипується від богоодкровенної віри і проголошується автономним у своєму бутті. Принцип автономії поширюється на всю культуру, зокрема і мораль, у якій виражається практичний розум.

Автономізації також піддається релігія в її ідеальному форматі. Кант вивів її з теономічного горизонту та помістив у простір автономної моралі. Це дало йому підставу конституювати обрй «моральної» релігії, поняття якої використовується у творі «Релігія у межах лише розуму». Вона протиставляється так званій «статутарній» релігії, яку філософ піддав гострій критиці і відкинув її цінність стосовно суспільного та духовного життя. Під «статутарною» релігією (статут – розпорядження) ним розуміється релігія, основу якої становлять встановлення Церкви, які проголошуються настановами Бога. Згідно з богословською думкою, «соборним розумом» Церкви рухає сам Бог, який встановив свою безумовну волю через цей «соборний розум», рішення якого проголошуються богонатхненними. Основними компонентами «статутарної» релігії, або її маніфестаціями, Кант визначив церковну догматику, ритуали та чудеса.

Усі вони оцінюються Кантом серйозними перешкодами утвердженню моральних цінностей у прагненні створення «етичного

устрою» з його «етичними громадянами». Догматичні статuti Церкви («наукова віра», згідно з висловом Канта) підмінюють ціннісний пріоритет моралі пріоритетом догматів, ритуальні статuti витісняють авторитет моралі авторитетом фетишизму та магії, чудеса підривають авторитет моралі авторитетом зовнішньої магичної сили. Їх спільний знаменник, який полягає в ідеї Божественної благодаті, несумісний з усвідомленням морального обов'язку, у якому на чільне місце ставиться внутрішнє напруження духовних зусиль особистості замість надії та розрахунку на зовнішні сили в процесі здійснення вищого блага. У зв'язку з викладеною обставиною Кант розкритикував так звану «релігію милості», протиставляючи їй «моральну» релігію: якщо в першому випадку вважається, що Бог забезпечує людині щастя, то в другому ґрунтуються на переконанні, що щастя досягається людиною власними зусиллями через здійснення моральних чеснот.

Універсальним призначенням «моральної» релігії наказувалося завдання сприяти вищому благу на персоналістичному рівні, що включає у своєму змісті як окрему особистість, так і персоналістичне співтовариство вільних і духовно розвинених людей. Кант навіть назвав ідеальну спільноту «етичних людей» Церквою. З усього викладеного вище виділимо ключові характеристики «моральної» релігії у її демаркації від релігії «статутарного» типу: 1) емансипація від теїстичної парадигми; 2) її включення у простір моралі, автономної від «богоодкровенної» релігії; 3) утвердження між мораллю і релігією спорідненості мети та завдань, які впливають з усвідомлення обов'язку морального вдосконалення особистості та суспільства; 4) наділення релігії персоналістичним виміром, у якому головна риса визначається вільним внутрішнім прийняттям морального обов'язку як прояви індивідуальної волі, але з зовнішнього і чужого волевиявлення.

Окресливши контур «моральної» релігії у вченні І. Канта, перейдемо до аналізу його вчення про святість, яке філософ здійснив у зазначеному горизонті. Саме це поняття Кантом вживалося дуже рідко, й те: не в творі «Релігія у межах лише розуму», але в «Критиці практичного розуму», присвяченій філософії моралі. У цьому творі святість окреслюється як повна узгодженість людської волі з моральним законом. Стан святості трактується у вигляді досконалості, недоступної жодній істоті, яка живе на землі.

Розбіжність наведеного погляду на святість із теологічною сакраментологією простежується у двох аспектах. У першому випадку у богослов'ї йдеться про відповідність людської волі Божественному закону, до якого включається і моральний закон. У даному випадку теології важливо підкреслити думку про Бога як про абсолютного законодавця світового порядку, тоді як Канту важливо відстояти ідею

емансипації моралі від її Божественного джерела. У другому випадку християнська картина універсуму з численним культом святих визнає стан святості як перспективу для кожного праведника в його прагненні до Бога. Тим часом, культ святих, як і будь-який прояв культу, Кантом засуджувався за ідолопоклонство. Тому мислитель обмежився визнанням цінності святості лише у вигляді недосяжного ідеалу, що дозволяє її включити до обрію «чистого практичного розуму», звільнивши від культової оболонки.

У контексті кантівської філософії святість виглядає постулатом практичного розуму, хоча сам філософ ніде її у цьому статусі не визначає. Значення постулатів розуму їм протиставлено авторитету церковних догм. На відміну від обов'язкового характеру догм постулати визначаються необхідними практично припущеннями. Щодо чистого розуму, основними постулатами визначаються значення світу, души і Бога, а стосовно практичного розуму на рівень засад висувуються значення безсмертя, свободи та буття Бога. Наприклад, постулат безсмертя покликаний забезпечити погляд на тривалість людського життя з повнотою виконання морального закону, що стосується вічності. Постулат свободи забезпечує погляд на незалежність розуму від чуттєво сприйманого світу та його добровільне перепідпорядкування моральному закону, який стосується практичного розуму. Постулат буття Бога надає світу, який осягається розумом з його моральним законом авторитет вищого блага. Негативна оцінка церковних догматів з боку кенігсберзького філософа полягає у підміні авторитету моралі з її внутрішніми механізмами авторитетом зовнішнього церковного примусу, що дискредитує цінність моральної свободи.

І. Кантом підкреслюється думка, згідно з якою справжня віра має ґрунтуватися на чистому практичному розумі. Вона не наказується ззовні, але виникає із самого морального переконання як добровільне прийняття прописаної мораллю мети. Таким чином, значення постулату використовується Кантом для затвердження принципу емансипації моралі від надприродного авторитету та проголошення її автономії. У зазначеному контексті святість позбавляється статусу теологічної гетерономії та поміщається у горизонт автономії моралі. Значення моральності визначається відповідно до прийняття закону кожною розумною істотою, виходячи з її вільного воління, а сама воля завдяки своїй максимі розглядається чинником встановлення загальних законів. Цим самим емансипується людська воля від Божественної волі, авторитет якої обумовлюється принципом властивості її природи свободи.

Як постулат практичного розуму ідея святості покликана забезпечити авторитет моралі через її сакралізацію. У цьому контексті

вона визнається чинником, який вказує на перспективу вищого блага, до якого має прагнути у своєму житті людина. Здійснення найвищого блага проголошується Кантом необхідним об'єктом волі, що визначається моральним законом. Воно досягається у стані святості, який розглядається з точки зору повної відповідності волі з моральним законом. Наголошується, що така повнота реалізується у безкінечному прогресі, що вказує на досяжність святості виключно у вічності, але не в умовах земного життя.

Наведені аргументи покликані підвести до загального висновку, за яким моральний закон через поняття вищого блага як об'єкта і кінцевої мети чистого практичного розуму веде до релігії. Її сутність Кантом визначається у вигляді практики пізнання усіх обов'язків людей як божественних заповідей, визнаними невід'ємними законами відповідно до кожної вільної волі самої по собі, але ніяк не зовнішньої чужій людині санкцією, яка призначена лише наказувати, що характерно «статутарної» релігії. На відміну від останньої, «моральна» релігія орієнтується на внутрішньо-духовне усвідомлення людьми цінності повноти досконалості у святості, але ніяк не на зовнішній примус і страх, що викликається ним, а надія на зовнішнє милосердя з боку Бога переноситься у бік надії на духовні сутнісні сили людини, які укоренені у моралі.

Повнота ідеалу святості протилежно значенню щастя як принципу емпіричного існування людини, цінності якого зумовлюють типовий погляд на нього з боку масової свідомості. Згідно з останнім, у бажане щастя включаються бажання багатства, довгого життя, міцного здоров'я, міцного та надійного знання про навколишню дійсність та багато іншого. Кант робить висновок, що стосовно щастя неможливий ніякий імператив, який у строгому сенсі вказав би на вищий критерій його усвідомлення. Згідно з думкою німецького філософа, щастя має бути не ідеалом розуму, але уявою, яка спочиває на емпіричній основі та на чуттєвому бажанні бути щасливим. Цією підставою і в той же час коренем бажання визнається егоїзм себелюбства, який формує загальний принцип особистого щастя. Усвідомлення особистого щастя ґрунтується на критерії відчуття приємності життя.

Тим часом, як підкреслюється І. Кантом, людина є не тільки істотою, котра відчуває, а й істотою розумною. Вона принципово відрізняється від тварини усвідомленням того, що розум даний їй природою для того, щоб височіти над інстинктами і чуттєвими бажаннями, але не служити їм. Розум здійснює трансцендування свідомості на рівні усвідомлення вищої мети, вищого блага і відповідного їм обов'язку. Тоді виникає ситуація критичного запитання: чи може принцип себелюбства стати загальним принципом людського

гуртожитку? Стає необхідним вийти за межі особистого щастя та блага до універсального рівня його визнання. Такому рівню відповідає ідеал святості, який приводить відповідно до щастя і добра в горизонті вічності. У такому разі себелюбство стає розумним себелюбством, що визнає моральний закон разом із моральним обов'язком.

Моральний обов'язок усвідомлюється релігійним обов'язком, який вимагає в ультимативному порядку беззаперечного виконання божественного закону. Тим часом, за глибоким переконанням німецького філософа, насправді усвідомлення морального обов'язку не повинно розцінюватися обов'язком перед Богом. Зазначена ідея виходить не від Бога, але з галузі практичного розуму і створюється з теоретичних міркувань, щоб висловити надійну і безумовну мотивацію людської поведінки. Відповідно до справедливого зауваження В.А. Титаренко, «ми можемо зробити висновок, що Бог для теоретичного розуму є гіпотезою, а для практичного розуму – вірою, але заснованою на чистому розумі. Бог у цьому випадку є гарантом двох положень. Першим положенням є можливість існування ноуменального світу взагалі. А друге положення – це існування вічного блага і можливості поєднання в ньому доброчинності і щастя» [1, с.116]. У «Метафізиці нравів» Кант чітко заявляє, що Бога не слід сприймати істотою, перед якою на людей покладається вищий обов'язок. Цінність вищого обов'язку Кантом вилучається зі сфери відносини між людиною і Богом і переноситься у площину індивідуальної самосвідомості – усвідомлення морального обов'язку людиною перед собою.

Саме собою обов'язок є носієм сенсу примусу. Моральний обов'язок, на відміну правового обов'язку, передбачає примус із боку внутрішнього законодавства. Погляд на людину як на моральну істоту, котра володіє свободою, виводить значення обов'язку з обрію зовнішнього примусу і вводить його в горизонт самопримусу перед моральним законом, влада якого добровільно приймає людина. Обов'язок усвідомлюється метою чистого розуму, яку розумна істота зобов'язана зробити своєю метою і прийняти її як керівну нитку в особистому житті.

Виконання обов'язку вимагає величезних зусиль, які становлять чесноту. Остання визначається Кантом станом твердості максими за дотримання обов'язку. Йдеться про твердість духовних зусиль, які дозволяють подолати природні схильності, що перешкоджають виконанню морального обов'язку. Тим часом ці зусилля тільки в тому випадку можуть розцінюватися як обов'язок чесноти, якщо вони здійснюються не за формальним мотивом і не з примусу з боку будь-яких зовнішніх сил, але з вільного самопримусу. Емансипація цінності обов'язку від зовнішнього примусу і введення його в контекст

внутрішнього спонукання дозволило німецькому філософу сформулювати важливе в персоналістичному значенні положення про велич і гідність людини, завдяки якому він піднесеться над чуттєвою прихильністю і сходить у світ чисто моральних інтересів.

Суть морального обов'язку визначається Кантом у сприянні вищому благу. Воно полягає у вдосконаленні особистості, яке Кант назвав обов'язками людини, які розширюються, щодо себе самої. Суть такого розширення постає у тому, що ставлення до предмета самозаклопотаності не повинно обмежуватися турботою про збереження власної людської природної гідності, а й охоплювати турботу про особисте вдосконалення. Імператив «живи за природою», який проголошує людську гідність над іншим тваринним світом, доповнюється імперативом «роби себе досконалішим». Цей імператив свідчить про шлях сприяння вищому благу, що в монотеїстичних релігіях виражається ідеалом святості.

У посланні апостола Павла ефесянам християни закликаються «зодягнутись у нового чоловіка, створеного за Богом у справедливості і святості правди» (Біблія, Еф. 4:24). Таким чином, святість осмислюється у горизонті вимоги духовного оновлення людини, що відповідає вищому благу. Для цього наказується звільнення від гріха (Біблія, Рим. 6:22), який перешкоджає освяченню людини. У першому посланні апостола Павла до солунян святість разом з честю розглядається духовною судиною, яка оберігає від розпусти та забезпечує життя згідно з «правдою Божою» (Біблія, 1 Сол. 4-8). Огородження власної душі від розпусти вказує на завдання збереження гідності людини як образу та подоби Бога, що має бути прийнято з боку самої людини відповідно до її доброї волі. Однак життя у святості також пояснюється необхідністю усвідомлення духовного зростання як реалізації Божественної волі. Відмова від виконання обов'язку освячувати власне «я» розцінюється неповагою не стільки на адресу людської особистості, скільки до Бога, котрий закликав людину до реалізації зазначеного завдання.

Тим часом у філософії Канта місце Божественного законодавства займає закон чистого практичного розуму, виконання якого вимагається від кожної розумної людини, а її відповідальність залежить від морального виміру вищого блага, але не перед Богом як безумовною інстанцією. Досконалість трактується як культурна спроможність людини діяти відповідно до приписів моралі практичного розуму. Ця культура стосується процесу подолання волею своєї тваринної природи та її підвищення до людського стану. Культура індивідуальної волі піднімається до рівня усвідомлення почуття обов'язку, послух якого здійснюється з глибини цього ж почуття. У цій обставині Кант вбачав

суть внутрішньої моральної практичної досконалості, яка визнається найвищою метою та одночасно обов'язком.

Як очевидно, в етиці І. Канта значення вищого блага і морального обов'язку позиціонуються двома суттєвими чинниками, які надають святості високий моральний авторитет. Одночасно їх можна вважати ідейними конструктами її конституювання як релігійного ідеалу. Але, крім них, у конституюванні названого ідеалу використовуються два відомі кантівські постулати практичного розуму – ідея безсмертя души разом з ідеєю Бога.

Постулат безсмертя души виконує щодо святості принаймні дві функції – трансцендування та психотерапевтичну функцію. Функція трансцендування полягає у піднесенні розглянутого ідеалу над емпіричним буттям та утриманні його в області трансцендентного буття. Згідно з Кантом, зазначена обставина конститує ситуацію недоступності ідеалу в емпіричному світі, наповненому смертними людьми. Однак онтологія його недоступності доповнюється вірою та надією на його здійснення у перспективі вічного життя, впевненість якого забезпечується постулатом безсмертя души. При цьому треба підкреслити думку, згідно з якою названий постулат здатний трансформувати значення святості з усвідомлення її недоступності до усвідомлення її доступності лише за органічної опори на моральний закон, виконання якого забезпечить досягнення вищого блага в ситуації вічності. Здійснення ідеалу святості цілком включено в обрій вічності, і тому постулат безсмертя души дозволяє включити у вказаний обрій фінальну долю людини. Таким чином, даний постулат у конституюванні розглядуваного ідеалу спирається на взаємозв'язок онтології та етики.

Бог як постулат практичного розуму виступає у ролі гаранта досягнення святості, яка в релігії оцінюється значенням вищого блага. Тут доречно згадати про знаменитий кантівський доказ Бога, ідея якого здійснює кореляцію між щастям та моральним обов'язком. На думку філософа, прагнення волі до вищого блага викликає необхідність допустити абсолютно досконалу істоту – творця і законодавця порядку, охоронця людського роду та праведного судді – охоронця закону. Постулат безсмертя души ще не гарантує людині вищого блага як бажаної кінцевої долі, але тільки вказує на її можливість. Зазначена можливість здатна перерости в релігійну реальність лише за умови моральної досконалості, зміст якої становлять чесноти. Цим самим релігійний ідеал святості забезпечується моральним ідеалом справедливості з гаслом «благо згідно справедливості». Справедливість необхідно визнати суттєвою умовою світового порядку, і якщо в емпіричному світі спостерігається її дефіцит, то в трансцендентному бутті вона мислиться в її повноті. Ідея Бога ретельно регулює фінальну

долю людини і відсікає від вищого блага негідних у моральному відношенні людей і, навпаки, здійснює справедливу відплату душам, проте не з власної безумовної волі, але виключно згідно з уявленням про моральний порядок. Якщо в «статутарній» релігії, яку піддав гострій критиці Кант, цей порядок встановлений Богом, то в «моральній» релігії моральний порядок встановлений природним розумом. У цьому контексті ідея Бога необхідна практичному розуму, завдяки якому забезпечується світовий порядок, у системі якого святість представлена його трансцендентною сферою.

Особливо варто відзначити роль святості у персоналізації людської гідності, значення якої лише позначена І. Кантом у «Критиці практичного розуму», але не обґрунтована глибоко та докладно, як це характерно для персоналістичної філософії. У згаданій роботі філософ підкреслює значення орієнтації моралі не до вирішення питання про те, яким чином люди можуть зробити себе щасливими, а до питання про те, яким чином вони мають стати гідними щастя. Як очевидно, проблема турботи про щасливу долю, до якої прагне людина, переноситься у проблему турботи людини про особисту моральну гідність як розумну істоту. Прагнення стати гідним носієм справжнього щастя пов'язується із вищим благом, тобто із ідеалом святості. Вираз Канта «стати гідними щастя» свідчить про духовну діяльність у напрямі персоналізації людини.

Гідність людини ставиться у пряму залежність від моральної поведінки, яка веде до вищого добра. У наведеній пропозиції вбачається імпліцитна вказівка на постановку і вирішення кантівських питань «що мені робити» і «на що я можу сподіватися», які тісно пов'язують проблематику моралі та релігії у горизонті гідності людини. Моральний обов'язок орієнтує людину до духовного вдосконалення у прагненні до вищого блага (святості), буття якого виходить за межі емпіричного світу і є об'єктом трансцендентальної думки. У такому разі релігійна думка стверджує цінність віри, яка визначається як здійснення бажаного та впевненість у невидимому. Однак замість віри Кант вважає за краще вести мову про значення надії як ланки, яка зв'язує у зазначеному відношенні. За його переконанням, надія на щастя починається виключно з релігії, а кінцева мета практичного розуму також веде до релігії. При цьому мається на увазі не «статутарна» релігія з її розпорядженнями, а «моральна» релігія, яка впливає з потреб практичного розуму та вільної людської волі, заснованої на «законі морального бажання».

Осмислення ідеї святості у контексті вчення І. Канта про «моральну» релігію дозволяє винести принаймні два суттєві уроки стосовно секулярної філософії релігії, становленню та розвитку якої

сприяла творчість розглянутого філософа.

Перший урок полягає в орієнтації вивчення релігії у співвіднесеності з мораллю в аспектах демаркації та взаємодії. В аспекті демаркації стверджується позиція автономії моралі від релігії, що викликає гостру критику з боку теології, яка ультимативно керується принципом теомії моралі. В аспекті їхньої взаємодії філософія Канта дозволяє подолати погляд на релігію переважно з ритуального її боку та звернути пильну увагу на її духовний компонент, який багато в чому формується завдяки моралі. Названий компонент значною мірою підносить релігію над її магичною стороною, що корениться у ритуалах. Зі свого боку Кант відмовився визнавати можливість вбачати в ритуалах моральний вимір культури. За його вченням мораль і ритуали розведені двома діаметрально протилежними полюсами, про що свідчить проведене філософом жорстке розмежування між «статутарною» і «моральною» релігіями, від чого відмовляється сучасне релігієзнавство. Однак, незважаючи на зазначену ситуацію, безперечною заслугою Канта необхідно визнати націленість моралі разом із релігією до утвердження гідності людської особистості. Атрактором цього духовного прагнення виступає святість, яка трактується у значенні найвищого блага. Останнє охоплює стан людини і підносить її над рівнем занурення у повсякденне емпіричне життя. Таким чином, ідеал святості доцільно розглядати суттєвим чинником у системі персоналістичного виміру релігії, у якій питання про релігію та Бога стає питанням про гідність особистості.

Другий урок. Осмислення І. Кантом ідеалу святості як вираження вищого блага здійснено в контексті філософської критики релігії. Вона побудована на раціоналістичній підставі, яка скидає містичне покривало з «богоодкровенних» цінностей, які пояснюються дискурсом практичного розуму, але не з боку теології. Дана критика релігії не тільки відмежовується від богослов'я, але також від сциєнтичного дискурсу щодо релігійної культури. Кантівська аналітика ідеалу святості переконливо демонструє її серйозний моральний фундамент, відкидаючи вульгарно-примітивний погляд на релігію як на конгломерат чи систему фантастичних вигадок, несумісних із науковою картиною світу. Своїм вченням про співвідношення моралі та релігії у горизонті вищого блага кенігсберзький філософ демонструє продуктивність іншого підходу до цієї проблеми – з позиції принципу співвіднесеності релігійного ідеалу не з науковою картиною світу, конституюваною природознавством, але з простором моральної культури, яка включає суттєве значення місця та ролі людської особистості.

Головна ідея розглянутого вчення вбачається в обґрунтуванні

відповіді на поставлене Кантом питання: на що людині можна сподіватися. Предметом її надії є святість як даність релігійної культури. Однак значення святості ставиться в обрій персонології та етики, в системі яких воно виглядає найсуттєвим маркером людської гідності та честі. Цінність святості покликана зорієнтувати свідомість кожної людини не лише до досягнення зовнішнього блага в надприродному світі, як це вважає більшість релігійно налаштованих людей, але й на внутрішню трансформацію індивіда, яка повинна охопити повноту її природи та наповнити її духовністю.

Література

1. Титаренко, В.А. (2008) «Поняття» Бога в теоретичній і практичній філософії І. Канта // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: сер. Філософія. Політологія*, № 89/90, 113-116.

Оксана Панафідіна (Кривий Ріг)

ІМАНУЕЛЬ КАНТ ПРО COMMON SENSE ТА ОБОВ'ЯЗОК ЧЕСНОТИ

Імануель Кант, за висловом К. Поппера, є «останнім великим поборником Просвітництва» [12, с. 14]. Якщо виходити із такої позиції в оцінці кантового філософського спадку (на відміну від доволі поширеного підходу розглядати Канта як засновника романтичної школи «німецького ідеалізму», школи Фіхте, Шеллінга та Гегеля, яка по суті зруйнувала Просвітництво [там само]), відкривається перспектива дослідження актуальної проблеми людського самовдосконалення та умов його можливості. Критична філософія Канта містить цікаві і важливі для кожної людини як істоти, наділеної розумом, ідеї, які у сукупності дозволяють побачити його вирішення цієї філософської проблеми, яка стосується антропологічних, епістемологічних, етичних, політичних, естетичних та інших аспектів.

Метою цієї роботи є доведення того, що поєднання кантівської концепції розуму (у широкому сенсі) з ідеєю його розвитку та ідеєю обов'язку самовдосконалення, яку Кант обґрунтовував у межах своєї